

1875-ci ilin 22 iyulunda Bakı şəhərində ana dilində birinci qəzet nəşr olub. Bununla da Azərbaycan dövrü mətbuatının bünövrəsi qoyulub. Lakin “Əkinçi”nin ömrü cəmi 2 il olub. Bundan 2 il sonra isə Səid Ünsizadənin əzm-karlığı və qətiyyəti ilə Tiflisdə “Ziya” adlı qəzet nəşrə başlayıb.

Səid Əbdürrəhman oğlu Ünsizadə (1845-1903) Şamaxıda doğulub. Seyid Əzim Şirvaninin Şamaxıdakı “Beytüs-səfa” ədəbi məclisinin, şəhərin “Sünni idarəsi”nin üzvü olub. Dindar bir ziyalı olduğundan “Qiraət” kitabı yazıb. Səid Ünsizadənin maarifçilik xidmətlərindən biri də Şamaxıda yeni üsullu məktəb açması idi. O, məktəbin bütün işlərini yaxın dostu Seyid Əzim Şirvaniyə tapşırıb.

Milli təhsilin və mətbuatın tarixinə dair tədqiqatlarda göstərilir ki, Səid əfəndi Şamaxıda şair təbiətli və dindar şəxs olan atası Əbdürrəhman əfəndinin yanında ibtidai, İraqda isə mükəmməl dini təhsil alıb, ərəb və fars dillərinə dərinlən yiyələnib. Şamaxıda sünni idarəsinin üzvü olmuş Hacı Səid Tiflisdə Zaqafqaziya Sünni İdarəsinin üzvü seçilib. O, ictimai fikri formalaşdırın

“Əkinçi”dən fərqli olaraq “Ziya” mülayim mövqe tutaraq liberal maarifçi kimi fəaliyyətə başlayıb. Naşir qəzetin fəaliyyətini mədəni oyanışa istiqamətləndirib. O, bununla qüvvətlənən maarifçilik hərəkatının tələb və ehtiyaclarına xidmət edib. “Millət və vətənimizin tərəqqisinə, insaniyyət və islamıyyət aləminə” xidmət göstərmək qəzetin əsas məqsədi olub.

Naşir belə hesab edirdi ki, “zəmanənin tərəqqiyə nail olan hərəkatında sürət müşahidə olunur”. Buna görə də o, tərəqqi hərəkatına lazım olan vasitələri hazırlamaq uğrunda mübarizəni qəzetin əsas məqsədi sayırdı. Onun bu planlarında məktəb, əlifba, dil, dərslük məsələləri aparıcı yer tuturdu. Bu məsələlərin müzakirəsində S.Vəlibəyov, M.Şaxtaxtı, Sədrəddinbəyov, Məhbus Dərbəndi və başqaları da iştirak edirdi.

“Ziyayi-Qafqaziyyə” və Ünsizadə qardaşları

və millətin ayıq-sayıq olmasına, gələcək inkişafına yol göstərən mətbuatı yüksək qiymətləndirib.

Səid əfəndi 1876-cı ildə Tiflisə köçəndən sonra “1978-ci ilin 4 dekabrında Qafqaz senzura komitəsinə ərizə verərək “Ziya” adlı qəzetin nəşrinə icazə istəyib. 1879-cu ilin 14 yanvarında “Ziya”nın ilk nömrəsi nəşr olunub. Bu, milli mətbuatımızın xronoloji baxımından “Əkinçi”dən sonra ikinci qəzeti idi.

Bu ikili adla nəşr olunan qəzet XIX əsrin ikinci yarısında Azərbaycan xalqının ictimai yaşam tərzini, onun dünyaya baxışını, milli fikir və arzularını əks etdirməyə çalışıb, “öz dövrünün ayinəsi” kimi mövcud gerçəklərin əks etdirilməsinə xidmət edib. Bir sıra qısa və uzunmüddətli fasilələr nəzərə alınmazsa, onun fəaliyyəti 5 il yarım – 1879-cu ilin yanvarından 1984-cü ilin iyununa qədər davam edib. Bu müddətdə qəzet ilyarım daşbasma üsulu ilə nəşr olunub. 5 aydan sonra qəzet “Ziyayi-Qafqaziyyə” başlığı ilə nəşr olunub.

“Ziya” (“Ziyayi-Qafqaziyyə”) nin redaksiyası 4 il Tiflisdə, ilyarım Şamaxıda

Fikirlər müxtəlif olsa da, onları yeni dövr Azərbaycan mədəniyyətinin İslam dini və milli zəmində qurulması ideyası birləşdirirdi.

“Ziya”nın səhifələrində S.Ə.Şirvani, H.Zərdabi, İ.Nazir, M.R.Daniş, İ.Nakam, S.Vəlibəyov və s. kimi qabaqcıl ziyalılar iştirak ediblər. Təəssüf ki, 1884-cü ildə bu qəzet də öz fəaliyyətini dayandırmağa məcbur olub.

Tədqiqatçılar onu da bildirirlər ki, sovet dönməində mətbuat və ədəbiyyat tariximizin araşdırıcıları Ziya” (“Ziyayi-Qafqaziyyə”) qəzetlərinin ideya-siyasi istiqamətlərini obyektiv şəkildə təhlil etməyərək, bu mətbu orqanın yalnız islam ideologiyasını və xurafatı təbliğ etdiyini iddia ediblər. Son araşdırmalar bu deyilənlərin tam əksini ortaya qoyur. “Ziya” (“Ziyayi-Qafqaziyyə”) qəzetinin çox ağır şəraitdə, ciddi sensor basqıları ilə nəşr olunduğu aydınlaşıb. Qafqaz Senzura Komitəsinin “Şərq və yerli dillər” üzrə baş senzoru V.Bezabrazov “Ziya”nın yaradıcılıq mühitinə ciddi nəzarət edib. O, Azərbaycan dilində mətbuatın və nəşriyyat işinin “dövrünün çatmadığını” iddia edib, Səid Ünsizadə kimi ziyalıların əməyini “izafi iş” adlandırır.

Ünsizadə qardaşlarının Azərbaycan mətbuatı üçün gördüyü işlər, etdiyi xidmətlər heç vaxt unudulmur. Onların fəaliyyəti barədə zaman-zaman məqalələr, monaqrafialar, elmi-tədiqat əsərləri qələmə alınır. 2023-cü ildə AMEA Ədəbiyyat İnstitutunun mətbuat tarixi və publisistika şöbəsinin mərhum əməkdaşı Müştəba Əliyevin “Ziyayi-Qafqaziyyə”nin bütün nömrələrini transfoneliterasiya edərək lüğət, izah və şərhilərlə hazırladığı toplu işıq üzü görüb. Kitabın baş redaktoru və “Ziyayi-Qafqaziyyə” qəzetinin Ədəbiyyat İnstitutu nəşri” adlı “Ön söz”ün müəllifi AMEA-nın prezidenti akademik İsa Həbibbəylidir.

Bu kitab çağdaş oxucuların milli mətbuatımızın 2-ci önəmli nəşri ilə əhatəli tanış olmasına, önəmli tədqiqatlar aparmasına lazımı zəmin yaratdı. Milli mətbuatımızın 150 illik yubileyinə əvvəlcədən layiqli töhfə olan bu irihəcmli toplu Ünsizadə qardaşlarının Vətən naminə vicdanlı mübarizəsinə də dərin ehtiramı ifadə edir.

Vüqar ƏHMƏD,
AMEA Ədəbiyyat İnstitutu mətbuat tarixi və publisistika şöbəsinin müdiri,
professor

fəaliyyət göstərmişdir. Qəzetinin nəşri mərkəzi Rusiyada və onun müstəmləkə ucqarlarında inqilabi düşüncənin və radikal fikirlərin təqib olunduğu mürəkkəb tarixi şəraitə təsadüf edib. Ona görə

